

Konikpaarden geven de voorkeur aan een leven in grote groepen.

LEIDMERRIES, PUBERGROEPEN EN HAREMHENGSTEN

De sociale structuur van wildlevende konikpaarden

Wie vanaf een afstand naar een grote, wildlevende kudde konikpaarden kijkt, denkt dat alle dieren door elkaar lopen. Maar wie de dieren wat langer bestudeert, zal ontdekken dat zo'n kudde uit tal van kleinere, sociale groepjes bestaat. Hoe steekt zo'n kudde koniks eigenlijk in elkaar? Welke sociale rollen kun je herkennen? En hoe zorgt deze onderlinge verstandhouding voor inteeltvermijding?

TEKST TANJA DE BODE EN JANNEKE RAZENBERG FOTO'S C.H. RAZENBERG

FREE Nature heeft jarenlange ervaring met natuurlijke begrazing met runderen en paarden in de Nederlandse uiterwaarden. Haar grootste streven is het ontwikkelen van spontane natuur, waarbij de natuur daadwerkelijk op eigen benen staat. Daarbij wordt ingezet op begrazing door sociale groepen dieren, waarbij zowel mannelijke als vrouwelijke dieren, van alle leeftijden, samenleven. Voor een succes-

volle inzet van sociale grote grazers in een natuurgebied is kennis over de sociale dynamiek binnen diergroepen, bijvoorbeeld dat van het konikpaard, van cruciaal belang.

HET KONIKPAARD

Het Poolse konikpaard wordt al enkele decennia met succes ingezet voor natuurlijke

begrazing in Nederland. Het dier vertoont niet alleen de uiterlijke kenmerken van het oorspronkelijke wilde paard (*Equus ferus*) zoals geringe schofthoogte, muiskleurige wildkleur, zebra-achtige aftekeningen op de benen, maar ook de bouw. Uit onderzoek door de Australische wetenschapper Sharon May-Davis en haar Nederlandse compagnon Zefanja Vermeulen (in samenwerking met FREE Nature), blijkt dat

▲ Paarden kennen veel variaties in hun sociale gedrag.

de unieke anatomische kenmerken van de konik, zoals extra ligamenten in het been, een volledig ligament in de hals, een aangepast kraakbeen en bijbehorende verfijnde bespiering in de lippen, in geen enkel gedomesticeerd paardenras terug te vinden zijn.^{1,2,3}

In alles is de konik dus aangepast op het overleven in de vrije natuur. Zelfs zijn wijze van sociale interactie en groepsvorming: iets wat gedomesticeerde paardenrassen veelal zijn verleerd. Juist die natuurlijke leefwijze heeft ervoor gezorgd dat de oeroude eigenschappen in de konik behouden zijn gebleven. Natuurlijke selectie heeft immers alleen effect als de aanwezigheid van bepaalde eigenschappen zorgt voor grotere overlevingskansen. Een stabiel stel benen, sterke hals én de mogelijkheid om verschillende gewassen moeiteloos tot je te nemen, bieden voordelen. Hengsten met deze eigenschappen

zijn in het voordeel en hebben betere kansen om het te schoppen tot leidhengst, waardoor ze deze gewenste eigenschappen zullen verspreiden.

Koniks lijken over het algemeen de voorkeur te geven aan een leven in grote groepen, zo blijkt uit observaties door FREE Nature en haar buitenlandse partners. Vooral in Europa is dit iets wat vaak wordt waargenomen: voedselrijke natuurgebieden en een ruime beschikbaarheid van water faciliteren dit. Daar waar de voedselrijkdom minder is, kiezen harem s er vaker voor om afzonderlijk van elkaar te leven. Bij seizoensschaarste breken grote kuddes vaak op in kleinere. Ook terreinomstandigheden, zoals de vorm van het gebied, beïnvloeden de keuze om in kleinere groepen op te splitsen.⁴

VORMING VAN HAREMS

Paarden kennen een groot aantal variaties in hun sociale gedrag, afhankelijk van de (a)biotische omstandigheden waarin zij zich begeven. Hoewel de variaties talrijk zijn, wagen we graag een poging om een algemeen, gemiddeld beeld van de sociale kuddestructuur van paarden te schetsen. Een sociale kudde paarden begint bij de haremgroep. In zo'n grote groep lijken de paarden door elkaar te lopen, maar wie beter kijkt, ziet dat de dieren zich wel degelijk bij hun eigen harem ophouden. Een haremgroep bestaat uit één of meerdere hengsten en een aantal merries. De haremhengst positioneert zichzelf dusdanig ten opzichte van zijn merries en veulens dat zij afgeschermd blijven van de paarden uit een andere harem.

◀ De duidelijke sociale verstandhoudingen zorgen voor rust binnen de harem.

De merries houden er een complex, samenwerkend systeem op na.⁵ Lang werd gesproken over de aanwezigheid van één leidmerrie, maar dit blijkt achterhaald.⁶ Nieuwe inzichten laten zien dat die rol door meerdere merries wordt ingevuld, afhankelijk van de situatie én leefomstandigheden. Niet één merrie bepaalt, maar het collectief. Zo kan het zijn dat één merrie aangeeft te willen gaan drinken, maar de groep pas in beweging komt als een andere merrie gaat lopen. Ook bij de geboorte van een veulen wordt goed zichtbaar dat de rolverdeling onderling kan wisselen. De moeder van het pasgeboren veulen creëert vaker rustmomenten, ook als zij normaal gesproken niet zo'n bepalende rol heeft. De rest van de harem past zich hieraan aan. Er is binnen de harem sprake van harmonie en samenwerking. Dat blijkt belangrijker dan de onderlinge hiërarchie.

▲ De verfijnde bespiering in de bovenlip van de konik wordt niet teruggevonden bij gedomesticeerde paarden.

De haremgroep is bijzonder hecht en wisselt nauwelijks van samenstelling. Slechts af en toe wordt er een jonge merrie aan de groep toegevoegd. De hengst en zijn merries blijven in de meeste gevallen hun leven lang bij elkaar. De jonge, in de kudde geboren merries en hengsten worden door de haremgroep verstoten zodra ze geslachtsrijp worden. Daarmee wordt de kans op inteelt binnen de harem aanzienlijk verkleind. Verstoten dieren, zowel de merries als de hengsten, zoeken elkaar op en vormen tijdelijke 'pubergroepen'. Vanuit de pubergroep ontstaan nieuwe haremgroepen, gevormd uit niet-verwante hengst(en) en merries, of een enkele keer sluit een merrie aan bij een bestaande harem. Jonge hengsten sluiten zich na een tijdje aan bij een hengstengroep, worden 'secondant' in een vaste harem of kiezen voor een solitair bestaan.

SECONDANTEN, SATELLIETHENGSTEN EN VRIJGEZELLEN

Volwassen hengsten spelen niet uitsluitend de rol van haremhengst: er bestaan ook zogenoemde 'secondanten', satelliethengsten en vrijgezelle hengsten. In sommige natuurgebieden komen haremsoorten voor met meerdere hengsten. Als meerdere hengsten bij de haremgroep horen, is hun taakverdeling en hiërarchie meestal erg duidelijk. Eén hengst is de leidhengst. Hij loopt het dichtst bij zijn merries en bepaalt wat er gebeurt. De andere hengsten zijn zogenoemde 'secondanten' of 'bijhengsten'. De secondant biedt een ondersteunende rol aan de leidhengst bij het beschermen van de harem en het bieden van een rustige leefomgeving aan de merries en veulens. In ruil voor zijn diensten krijgt de secondant meestal één of enkele merries tot zijn beschikking. Een bijzonder fenomeen is dat wanneer de druk op een harem toeneemt, bijvoorbeeld door de aanwezigheid van roofdieren zoals de wolf, of de aanwezigheid van veel rivaliserende hengsten, het aantal secondanten bij een harem groeit.⁴

Soms hangen er ook hengsten rond de haremsoorten zonder dat zij hier deel van uitmaken. Dit zijn de zogenoemde 'satelliethengsten'. Zij cirkelen als een satelliet rond een harem, maar spelen geen rol in de bescherming. Integendeel: ze vormen eerder een bedreiging. Ze proberen in de buurt van de merries te komen om zo deel te nemen aan de voortplanting, maar zonder de verantwoordelijkheid voor een harem op zich te nemen.

Jonge, vrijgezelle hengsten groeien op in een hengstengroep, waar ze de nodige jaren doorbrengen. Hengstengroepen zijn levendige groepen, waarin de jonge hengsten ervaring opdoen ten behoeve van hun toekomstige rol als leidhengst. Maar slechts enkele hengsten zijn voorbestemd om leidhengst te worden. Soms slaagt een hengst erin een bestaande harem over te nemen, maar veel vaker ontstaat een nieuwe harem door een verbinding aan te gaan met de jonge merries in de pubergroep.

Hengstengroepen hebben geen vaste samenstelling, de verstandhoudingen binnen de groep kunnen zelfs per dag

► Het collectief bepaalt wat de harem gaat doen.

▲ De muisgrijze wildkleur is typerend voor de konik en zijn uitgestorven voorouders.

verschillen. Vaak houdt de hengstengroep zich op aan de rand van een grotere kudde paarden. Oude vrijgezelle hengsten kunnen ook voor een solitair bestaan kiezen, waarbij ze stiekem merries uit vaste haremsoorten proberen te dekken. Tegenover de onzekerheid van voortplanting, staat het voordeel dat de solitaire hengst geen energie hoeft te steken in het onderhouden van een harem.

INTEELTVERMIJDING

Bij polygame soorten, zoals het paard, zijn de risico's op afname van de genetische diversiteit groter dan bij monogame dieren. Paarden vermijden inteelt doordat de leidhengst zowel zijn zonen als dochters uit zijn harem zet. Bovendien richten veel (vrouwelijke) paarden zich bij hun partnerkeuze op individuen met complementaire eigenschappen: veelal zijn dit niet-verwante dieren. De mogelijkheid tot

het kiezen tussen meerdere niet-verwante hengsten in het leefgebied speelt hierin een sleutelrol.

Van de konik bestaan nog slechts tweentwintig bloedlijnen: de genetische diversiteit is dus niet heel groot. Hierdoor moet bij kleine begrazingsgebieden of kuddes elke vorm van inteelt worden voorkomen. De mens speelt in deze kleine natuurgebieden daarom een actieve rol. Door regelmatig hengsten uit deze kleine gebieden te verplaatsen of verwisselen, wordt natuurlijke inteeltvermijding gewaarborgd. Uitgestoten jonge merries hebben dan altijd de keuze voor niet-verwante hengsten in hun leefgebied.

Ter controle wordt door FREE Nature bij ieder dier de afstamming bijgehouden, middels DNA-onderzoek naar zowel de vader- als de moederlijn. Dit draagt niet alleen bij aan de kuddekennis van de beheerder, maar ook aan een gezond genetisch voortbestaan van het konikpaard. FREE Nature streeft daarmee niet alleen naar het behoud van het konikpaard als soort, maar waarborgt zo ook zijn belangrijke rol binnen het ecosysteem. Immers, hoe zelfredzamer de soort, hoe meer deze in staat is zijn natuurlijke en sociale gedrag te tonen, en hoe groter zijn effect op de natuur en op alles wat in zijn omgeving leeft: van planten tot insecten en van vogels tot zoogdieren.

TANJA DE BODE is beheerder en voorlichter en JANNEKE RAZENBERG is communicatiemedewerker, beiden bij FREE Nature.

